

Är insikter i ekonomi effektiva?

Bo Rothstein

(Publicerad i Ekonomisk Debatt 1996 nr 1)

Mats Perssons artikel i ED 1995:6, "Vad har vi för glädje av den ekonomiska vetenskapen", är på många sätt en sympatisk text. Som statsvetare känner jag igen mig i mycket av hans funderingar om den egna disciplinens status och även jag har ofta frågat mig vad skattebetalarna har för nytta av den statsvetenskapliga forskningen. Vilka konstitutionella lösningar är t ex "bäst" i vilka avseenden och under vilka omständigheter. Även om vi håller oss inom vad som är gängse för demokratiska styrelseskick kan ett land välja mellan en mängd olika institutionella uppsättningar för att förverkliga demokratin. Till exempel majoritetsval vs. proportionella val, parlamentarism vs. presidentstyre, fristående vs. politiskt kontrollerad riksbank, en- vs. tvåkammerssystem, merit- vs. politiskt rekryterade tjänstemän, starkt vs. svagt lokalt självstyre, osv.. Den statsvetenskapliga disciplinens möjligheter att ge empiriskt grundande säkra svar på frågor som dessa är, av ungefär samma skäl som Mats Persson anger, utomordentligt begränsade. Jag delar därför i långa stycken den ödmjukhet inför problemen med att empiriskt försöka belägga samband som Mats Persson framför men undrar också lite stilla varför man sällan ser något av denna ödmjukhet när hans kollegor framträder i den offentliga debatten. Som ett exempel kan nämnas fallet med SNS konjunkturrådsrapport 1994, som hävdade att man funnit ett samband mellan höga offentliga utgifter och låg tillväxt. När fakta i målet granskades empiriskt av andra ekonomer i denna tidskrift råkade tesen emellertid ut för ett totalt haveri. Det finns emellertid ingen som helst proportion mellan vilken uppmärksamhet i den offentliga debatten som konjunkturrådsrapporten fick jämfört med den kritik som levererades av deras tes.

På ett par punkter är jag emellertid undrande inför Perssons resonemang. Ett särskilt problem som jag skulle framhäva vad gäller jämförelser mellan samhällsvetenskaper och naturvetenskaper att skillnaden inte huvudsakligen rör frånvaron av möjligheten till experiment. Det speciella problemet är att vi samhällsvetare i så stor utsträckning är på jakt efter "observerbarheter". Nästan allt vi är intresserade av går nämligen inte att direkt observera eller ta på. Vem har sett "makt", "nytta", "legitimitet", "jämvikt" "inflytande",

”opinion”, ”strategisk anteciperung”, ”incitament” eller ”rationalitet”. Detta gäller ju också för delar av naturvetenskaperna men i mindre grad än för oss samhällsvetare. När vi skall bedriva empirisk forskning måste vi nästan alltid använda oss av tämligen klumpiga approximationer för att visa på de variabler som vi egentligen är intresserade av.

Min huvudinvändning rör i grunden detta problem och handlar om de ”teoretiska insikter” som MP menar är nationalekonomins stora bidrag till ”mänsklighetens välfärd”. Persson räknar härvidlag upp tre sådana insikter. Den första är insikten om resursknapphet, dvs att vi verkar under en budgetrestriktion. Den andra är insikten om marginaleffekter vad gäller ekonomiska förändringar och den tredje är insikten om allmän jämvikt. Alla dessa är mycket viktiga, men enligt mitt förmenande glömmet Persson två centrala insikter som den ekonomiska teorin lämnat. Den ena nämner han själv i början av sin artikel men lämnar sedan åt sitt öde, nämligen insikten om att de mesta mänskliga agerande måste förstås strategiskt. Spelteorins stora bidrag är enligt mitt förmenande inte dess matematiska utveckling, utan just den elemäntära insikten att individen A:s agerande inte bara bestäms av hennes preferenser och resurser, utan framförallt av vad hon tror att individen B kommer att göra. Jag kan tänka mig att samarbeta med en annan person för att på så sätt öka bådas vår välfärd om jag tror att hon kommer att samarbeta med mig. Men om jag inte tror detta, kommer jag inte att vilja samarbeta därför att jag inte vill vara den ende som väljer samarbete. Problemet är ju att den jag skall samarbeta med vet om att mitt val av samarbete bestäms av vad jag tror om hennes val av strategi, osv. Detta gör samarbetsstrategin, även i de fall båda parter inser att de skulle tjäna på samarbete, mycket instabil. Om vårt land skall försvaras bygger det t ex på att de som skall försvara landet lever i tron att alla andra i plutonen (förbandet, brigaden, armén) också ställer upp när fienden kommer och inte sviker. Det är visserligen heroiskt men tämligen poänglöst att vara den ende som försvarar landet när den lede fi verkligen anfaller. Men ett arméförbands stridskraft faller samman i precis samma minut som den ena enheten börjar tro att den andra enheten sviker, dvs väljer icke-samarbete.¹

Här återfinns tre av spelteorins välkända och interrelaterade problem, nämligen a) fångarnas dilemma, b) allmänningens tragedi och c) problemet med kollektivt agerande. Gemensamt för dessa tre problem är att de är av karaktären att om ”alla” samarbetar kommer ”allas” välfärd att öka. Men eftersom aktörerna inte alltid kan lita på att de andra

¹För ett mera utförligt resonemang kring denna problematik, liksom för referenser till litteratur på området, se Bo Rothstein ”Political Institutions: An Overview”, i Robert E. Goodin & Hans-Dieter Klingemann (red). A New Handbook for Political Science. Oxford University Press 1996.

verkligen kommer att samarbeta, kommer kanske inte detta samarbete tillstånd. Man riskerar med andra ord att hamna i ett suboptimalt jämviktsläge eller med en mera populär term, en "social fälla". Om t ex muslimer, bosnier och kroater haft så pass mycket förtroende för varandra att de litade på att de inte skulle förfölja eller diskriminera varandra i en gemensam postkommunistisk statsbildning, skulle möjligen konflikten kunnat undvikas. Men om "alla" tror att "de andra" kommer att välja "ickesamarbete", är konflikten, vilken lindrigt sagt kan beskrivas som ett suboptimalt jämviktsläge, ett faktum.

Här menar jag att MP inte tar med en annan av de centrala insikter som den spelteorin lämnat, nämligen just förekomsten av multipla jämviktslägen (det sk. folkteoremet). Sociala och ekonomiska system med likartade grundkaraktäristika förefaller kunna stabilisera sig i helt olika jämviktslägen, t ex vad gäller samarbete eller ej mellan olika folkgrupper (Schweiz vs. f.d. Jugoslavien) eller arbetslöshet vs. inflation. I grunden kan detta förstås som att man lyckas etablera varierande grader av samarbete mellan aktörerna. Vad gäller inflation och tillväxt har t ex uppenbart Tyskland och Österrike sedan början av 1970-talet just genom samarbete mellan arbetsmarknadens parter lyckats etablera ett mera fördelaktigt jämviktsläge i dessa avseenden än vad som varit möjligt i Sverige. Å andra sidan byggde just den "svenska modellen" under sina glansdagar på ett sådant förtroendefullt samarbete mellan arbetsmarknadens parter innan löntagarfondsförslaget och därefter nyliberalismen gjorde slut på detta. (Denna modell, som under lång tid var framgångsrik, konstruerades inte av några akademiska ekonomer utan just av den slags ekonomer som Mats Persson varnar en kommande statsminister från att lyssna på, nämligen fackföreningsekonomer).

Förutsättningen för att kunna "lösa" de tre ovan relaterade problemen är nämligen att aktörerna litar på varandra, att de har förtroende för att om de själva väljer samarbete som sin dominerande strategi, så kommer motparten också att välja samarbete. Vilket jämviktsläge som kommer att etableras är helt beroende av detta förtroende. Detta förtroende eller vilja till samarbete kan nu uppstå på många sätt. Ett är genom internaliseringen av sociala normer. Man sviker inte grabbarna i förbandet "no matter what". Man är helt enkelt inte en sådan person, det strider mot ens djupt liggande personliga moral, etc. För moraliska övertygelser som dessa offerar folk faktiskt livet för andras välfärd, vilket knappast kan förstås som ett helt rationellt egennyttigt beteende. De studier som gjordes efter andra världskriget av den amerikanska armén visade att det var just internaliseringen av normer som dessa och inte rädslan att bli bestraffad för desertering och inte den centrala ordergivningen, som gjorde att soldater vågade livet, dvs slogs och dog för andras välfärd.

Ett annat sätt att hantera samarbetsproblemet är ju att etablera politiska institutioner av typen ett stabilt rättsväsende. Även detta kräver emellertid samarbete eftersom dessa institutioner ju inte kommer till stånd eller kan vidmakthållas gratis. Här återfinner vi alla de välkända problemen med kollektivt agerande eftersom dessa institutioner är ”allmänna varor”. ”Alla” kan väl inse att ”alla” tjänar på om man kan etablera sådana effektiva institutioner som underlättar produktivt samarbete, men alla kan också vilja agera fripassagerare och hoppas att kostnaden för institutionen bärs av ”alla andra” medan man själv bara utnyttjar den just därför att den är en ”allmän vara”.² Frågan är hur detta samarbete skall uppstå om alla agerar egennyttigt. Risken är, för att citera en kollega, att deltagarna om de är ”economic mans”, hela tiden försöker överlista varandra i spelet, vilket till slut måste resultera i ett suboptimalt jämviktsläge. Aktörerna på en marknad kan självklart alla inse att de alla skulle tjäna på en oberoende domarkår. Men om det egenintresserade agerandet är endemiskt bland aktörerna kommer en sådan domarkår aldrig att uppstå. Någon aktör på marknaden kommer alltid att vara tillräckligt resursstark för att försöka köpa domare, och domarnas integritet kommer alltid vara tillsalu bara priset är det rätta. Spelteorins allmänna slutsats är därför tämligen dystert, nämligen att om aktörerna uppträder rationellt egennyttigt är på lång sikt enbart ickesamarbete ett stabilt jämviktsläge. Den sociala fällan är således oundviklig.

Jag tar mig alltså friheten att som icke-ekonom våga hävda att Mats Persson utelämnar två av de väsentligaste insikterna som hans egen disciplin bidragit med. Dels insikten om det strategiska momentet i allt mänskligt agerande, dels insikten om att variationer i samarbete resulterar i multipla jämviktslägen. Om suboptimala jämviktslägen skall kunna undvikas måste aktörerna lita på varandra. Förmågan till samarbete, som alltså bara kan åstadkommas genom förtroende, är alltså en ytterst knapp men central ekonomisk resurs. Inom statsvetenskap och sociologi har det nyligen etablerats ett särskilt begrepp för detta, nämligen socialt kapital. Ju mer socialt kapital i ett samhälle, desto bättre fungerar både demokratin och, har det visat sig, ekonomin.

Nu visar det sig som väl är att livet inte är så dystert som spelteorin gör gällande. Människors förmåga att bortse från sitt kortsiktiga egenintresse att vara fripassagerare, dvs att välja att samarbeta, är mycket mer utvecklat än vad som spelteorin gör gällande. Massvis med experiment har utförts, (mest på amerikanska collegestudenter) som visar att hur ”hårt” man än strukturerar spel av typen fångarnas dilemma, så väljer likväl en

²Effektiva institutioner defineras just som regler som förmår lösa problemet med ”kollektivt agerande”.

Motsatsen är omfördelade institutioner som reglerar gruppen A:s rättigheter mot gruppen B.

försvarlig del (25-30%) att samarbeta och inte svika gruppen. Låter man bara experimentpersonerna före experimentet prata en stund med varandra och lära känna varandra, stiger viljan till samarbete betydligt. Detta resultat är beständigt men det finns dessvärre en grupp som markant avviker, nämligen de studenter som läser ekonomiska ämnen. Dessa visar sig betydligt mindre benägna än andra att samarbeta och hamnar mestadels i suboptimala jämviktslägen i dessa experiment. Två hypoteser har framförts för att förklara detta fenomen. Den ena att det är personer som har denna icke-samarbetsstrategi som norm som väljer att läsa ekonomi. Den andra är att det är själva studiet av ekonomi som producerar denna icke-kooperativa mentalitet. Ett empiriskt svar på frågan har nyligen levererats som ger den andra hypotesen stöd, dvs det är studiet av ekonomi som ger upphov till en icke-kooperativ mentalitet.³

Om detta framöver visar sig vara ett beständigt resultat måste vad jag kan se den huvudinsikt som ekonomiämnet ger sina studenter vara ett negativt bidrag till "mänsklighetens välfärd". Man producerar studenter med "insikter" som leder till att de saknar förmåga att samarbeta och därmed t ex kan konstruera den typ av effektiva institutioner som nämnts ovan och som Douglas North hävdar vara centrala för ekonomisk tillväxt. Ju mer personer med utbildning i ekonomi får inflytande i samhället, ju oftare kommer vi att hamna i suboptimala jämviktslägen inom olika områden. Mats Persson tar enligt min mening för givet att om de tre insikter han nämner bara får mera allmän spridning, så skulle ekonomins effektivitet öka. Men om man tar med de två ekonomiska insikter jag pekat på ovan och ställer dem i ljuset av ovan nämnda experimentella forskningsresultat, kan resultatet bli precis motsatt det som Persson menar. Insikter i ekonomi, såsom dessa i allmänhet lärs ut vid amerikanska och jag förmodar även svenska universitet, är därmed helt enkelt inte effektivt.

³Robert H. Frank, Thomas Gilovich & Dennis T. Regan: "Försvarar ekonomistudier samarbete" i Zenit nr 123 (1994), ursprungligen publicerad i Journal of Economic Perspectives 7:2 (1993).